

Tšuktšid II

Ülo Siimets

Mida siis süüa?

Koos karuga oli lahkunud ka vihm. Mehed istusid lõkke ääres, sõid liha, jõid kanget teed ja kuivatasid riideid. Söödi tavalist toitu - teed ilma suhkruta ja liha ilma soolata. Mitte sellepärast, et suhkur ja sool ei oleks maitsnud, vaid neid oli suures koguses väga raske kaasas kanda. Jelo kaasavõetud sool ja suhkur oli esimese nädalaga otsa saanud.

Vahel õnnestus suhkrut, soola, tubakat ja muid toiduaineid vahetada liha vastu, aga see oli väga harv juhus. Viie kuu jooksul kohati geolooge ainult kahel korral.

Tavaliselt keedeti liha umbes 10 minutit. Nii oli ta pealt keedetud välimusega, aga seest täiesti toores. Et sellisest lihast tükikest kätte saada, oli vaja lihast hammastega kinni hoida ja siis paras tükk noaga läbi lõigata. Hammastega anti lihale ainult sobiv kuju, et ta kurgust alla mahuks. Liha oli seest täitsa toores ja verine, kuid siit saadi eluks vajalikud vitamiinid.

Lihäsöömise ajal tuli ettevaatlik olla, sest vastasel juhul lõikasid lihalõikamise ajal endale ninna. See oli ka üks looduse eripära või kohanemisvõime, mille poolest tšuktšid erinesid eurooplastest, sest tšuktšidel oli väike nina ja nuga läks lõikamisel ninast alati mööda. Jelo oli aga mitu korda juttu ajades noaga ninna lõiganud.

«Läbikēedetud lihast tuleks skorbuut,» ütlesid nooremad tšuktšid. «Tanhgid keedavad liha liiga kaua ja neil on kolme kuuga oma hambad suust kadunud ja metallhambad suus.»

See kõik oli Jelole vastuvõetav. Nad olid reisi algul Eerikuga kokku leppinud, et kui nad kunagi põdrakarja saavad, siis püüavad toituda nagu tšuktšid, ja ega karjaga koos liikudes ei oleks teisiti toituda saanudki. Pealegi ei tekitanud euroopaliku toitumisviisiga harjunud inimesel üleminek tšuktšide tavatoidule mittemingisuguseid kõhuhäireid, kuigi hiljem tuli välja, et tagasimineku euroopa või valge inimese põhitoidule oli seotud raskustega, sest organism ei omanud päris pikka aega euroopalikku toitu. Näiteks leib hakkas maos lausa käärima ja ei jäänud kuidagi sinna pidama.

Üks, millega Jelo leppida ei tahtnud, oli see, et liha kunagi enne patta panekut ei pestud. Kärbsed, keda siin oli mustmiljon, munesid liha peale oma munad ja natukese aja pärast kubises too liikuvatest vakladest. Mida kauem liha seisis, seda suuremaks vaglad kasvasid ja seda vastumeelsem oli sellist liha süüa. Kui olid soojad ilmad, siis neljandal päeval hakkas liha haisema ja vaglad olid jõudnud parajalt suureks kasvada. Jelo söötis sellist liha koertele, kuid kord jäi Veemile vahele.

«Mida sina siin teed?» küsis Veemi.

«Annan haisva liha koertele,» vastas Jelo.

«Sa oled nagu loll tanhg, kõige parema, pehmeks läinud liha söödad koertele. Vaata, et sa sellist lollust enam ei tee.»

Sellist rohekaks tõmbunud liha tšuktšid armastasid tõepoolest. Seda keedeti natukene kauem kui tavalist, aga söödi ikka pooltoorena. Sellepärast olid Jelole toredad need päevad, millal noor põder tapeti. See kees kiiremini läbi ja liha ei jätkunud neljanda päevani. Jelo püüdis siis esimesel päeval maksimaalselt süüa, et siis viimastel päevadel ennast tagasi hoida.

Tšuktšid sõid liha koos ussikestega ja ütlesid, et ongi parem, vanal lihal on värsket ka juures. Jelo oli proovinud oma lihatükikest esimestel kordadel ussides puhastada. Selle aja jooksul, kuni ta oma lihatüki puhtaks sai, oli katel tühi ja tuli tühja kõhuga ringi käia. Ei olnud midagi teha, et kõhtu täis saada, tuli liha tšuktši kombel kiiresti süüa, ning seega tuli liha koos vakladega süüa.

Teiseks oli vastuvõetamatu tõukude söömine. See toimus nii. Kiinid ehk parmud munesid põhjapõtrade naha alla munad. Natukese aja pärast arenesid nendest naha all tõugud.

Looma väljastpoolt vaadates olid neil seljal mügarad, meenutasid mädapaiseid. Tšuktšid pigistasid nendest mügarakestest koos valkjaskollase mäda meenutava vedelikuga vaglad välja, kallasid üle keeva veega. Siis sõid nad neid tõuke näppudega nagu venelased päevalleseemneid. Ainult maha sülitada ei olnud midagi, kõik läks kurgust alla. Seega nägi Jelo karjas olles seda, mida kadunud Ameljök oli talle Vaegis rääkinud. Vaklu küll ei praetud pannil, aga kindlasti võidi ka seda mõnes kohas teha.

Kolmandaks ebameeldivaks söögiks oli *will-will*.

Tavaliselt sõid tšuktšid põdra ära nii, et järele jäid ainult sõrad. Kuni sarved olid noored, see tähendab kaetud õrna pehme nahaga, siis söödi ära ka sarved. Neid küpsetati lõkketulel, nii et nahaalune veri muutus pruuniks, ja siis söödi ära sarvede pehmed osad. Tšuktšide jutu järgi on sellised sarved eriti kasulikud, kui meestel on tekkinud potentsiga probleeme. Noored sarved pidavat sisaldama pantekriini. Seda juttu võib muidugi täitsa tõena võtta.

Juunikuus, kui põtradel sarved olid kasvamas ja kaetud nahaga, sõime õhtul küpsetatud sarvi. Olime suhteliselt jarangade lähedal, umbes 30-40 km kaugusel. Ühel nooremal tšuktši mehel tekkis selle peale niisugune isu naise järele, et ta rühkis selle maa edasi-tagasi nii ära, et oli hommikuks karjas tagasi. Teised muidugi narrisid meest veel mitmeid päevi.

Põhjapõdra silmad, peaju, suunahad, kõõlused, luuüdi jne kuulus söömisele täiesti toorelt.

Kui aga loomi tapeti rohkem, näiteks mõne püha ajal, siis kogunes neid suunahku, kõõluseid jne nii palju, et neid ei suudetud korraka ära süüa. Sellised tükid koguti kokku, pandi hülgenahast kotti ja kallati üle toore verega. Kott maeti igikeltsa sisse. Mõne nädala pärast oli liha valmis, siis võeti nii palju kui vaja koti seest välja, tõsteti puuvaagnale ja pakuti külalistele. Seda haisvat toitu kutsutigi *will-williks*. Lagunema hakkava liha kõrvale pakuti kondirasva, nn *tšuktši võid*. Selleks purustati kondid, kusjuures kondiüdi söödi toorelt ära. Kokku kogutud konte keedeti pikaajaliselt nõrgal tulel. Pärast jahtudes korjati rasv vee pealt ära ja vajaduse järgi pakuti veel *jukola* (kuivatatud kala) või kuivatatud liha kõrvale.

Jalaüdi kättesaamiseks pandi reie või sääreluu peo peale, nii et peo keskel jäi luu ja peopesa vahele vaba ruum ja löödi noa seljaga luule peale. Torujas luu purunes ja sees olev jalaüdi söödi toorelt ära.

Puuvaagnalt *will-willist* tõusev laguneva liha ja vere lõhn oli nii kohutav, et Jelo lahkus algul selle söömise ajal isegi jarangast.

Sõna *will-will* kasutatakse rannaäärsete tšuktšide ja kalurite juures ka teises tähenduses. Seal on selleks toiduks hapendatud kala. Selleks püütakse sügisel keta, millest võetakse välja kalamari ja soolikad. Kala laotakse hülgenahast kotti, valatakse üle loomaverega ja kaevatakse igikeltsa sisse kusagil jõgede ja järvede kallastel. Põhjus selleks on lihtne.

Sügisese kudemise ajal liigub kalaparvi Tšukotka jõgedes nii palju, et sõna otseses mõttes on kala kalas kinni. Paljud kalurid tegelevad meie mõistes röövpüügiga, võttes kaladelt välja väärtusliku punase kalamarja ja visates surnud kalad tagasi vette. Selle tõttu on jõgede ääred täis lagunevaid ketasid, mis levitavad kohutavat haisu. Jõgede kallastel luusivatel karudel on sellel ajal toitu palju ja nad käituvad väga rahulikult.

Tegelikult surevad ketad ka ise pärast kudemist, ning mägijärvede juurde on kogunenud tohutud linnuparved ja loomakarjad, kes seal toitudes valmistuvad talveks.

Üldiselt on kala nii palju, et teda ei jõuta ära süüa ega ole aega teda mujale transportida.

Säilitamiseks ja transpordiks lõigatakse kalu ribadeks, nii et liha on läbi lõigatud, aga nahk on terve. Sellised kalapooled või küljed riputatakse õrtele, et nad ära kuivaksid. Nii saadakse nõndanimetatud *jukolat*. Kuivatatud kala jagati hiljem talvel koortele ja seda tarvitasid ka inimesed. Kõiki kalu ei olnud aga võimalik ära kuivatada.

Kala pannakse hülgenahast kotti ja kallatakse üle verega. Nii säilitatakse teda igikeeltna sees kevadeni või suveni. Paljud sellised kohad avastatakse muidugi metsloomade poolt, aga kalale pääsevad ligi ainult karud, sest teised ei suuda sellele kohale asetatud kive lihtsalt kohalt liigutada.

See toit (will-will) meenutab oma lõhna poolest muide Põhja-Rootsi kalatoitu - hapendatud heeringat. Vahe toidu maitstes on selles, et will-will on valmistatud vääriskalast lõhest ja ilma soolata, kasutades soola asemel loomaverd, aga maitse ja hais on küllaltki sarnased.

Veendusin selles, kui Mercedes Merimaa, tulles tagasi Rootsist, võttis kaasa ühe konservi-karbi sellist kaupa. Karbi avamisel oli will-willi hais kohe tunda. Kuigi talus oli sel päeval külalisi palju, oli kalaproovijaid vähe. Kala oli karbis väga laagerdunud ja pehme. Isegi selgroog oli pehme. Söömisel oli tuntav tugev hapukas kala maitse. Mul endal tuli peale söömist kolm päeva maost kurku will-willi haisvaid rõhatusi. Siit järeldus - iga toit vajab harjumist.

Nii oli see olnud toorete põhjapõdra ajude ja silmade söömisega. Algul oli Jelo vaadanud jälestusega, kuidas pärast põhjapõdra tapmist ja kolju avamist haarasid tšuktšid kätega sealt sooja aju ning toppisid endale suhu.

Tšuktšid ütlesid Jelole: «Proovi ka, tal on sama maitse kui küpsetatud või keedetud ajul, ainult vitamiine on rohkem.»

Jelo ei suutnud ikkagi vastikustunnet alla suruda, kuni kord jarangade külas olles nägi, kuidas tšuktši lapsed käisid ringi põdraaju tilkumas näppude vahelt ja lutsisid seda nagu meie lapsed kommi. Siis ta proovis ka ja leidis, et tšuktšidel on õigus - maitse oli sama kui küpsetatud ajul.

Sama vastik oli esialgu, kui tšuktšid lõikasid tapetud loomalt välja silma. Panid selle peo peale, lõikasid noaga pooleks, panid suhu ja neelasid alla. Eriti hea tunne pidi olema, kui silmamuna mööda söögitoru alla vajub. Jelo korra proovis, aga toore silmavedeliku maitse meenutas mingit natukene soolast fotokemikaali maitset, mis tal oli tuttav lapsepõlvest, kui ta sõbraga pilte ilmutades oli pesemata sõrme suhu pistnud. Silmamuna oli suur ja tahtis kurku kinni jääda. See ajas öökima.

Siis oli Ejgeli lähemale tulnud, talle selja peale patsutanud, et silm kurgust alla läheks, ja öelnud: «Neela alla, küll näed, hakkab meeldima. See kurgust alla minemise tunne ongi selle asja juures kõige mõnusam.»

Silmamuna oli siis patsutamise järel muidugi kurgust alla mööda söögitoru makku libisenud. Söögitoru oli paisus nagu mao suu ja kere muna või suurema eluka allaneelamisel. Tšuktšidele see meeldis, aga Jelo sellest erilist vaimustust ei tundnud ja vabatahtlikult ennast «silmasööjaks» kah enam ei pakkunud. Vaatamata sellele tuli ka hiljem ette olukordi, kus oli eba- viisakas või võimatu silmasöömisest loobuda.

Täitsa talutav toit oli veresupp. Selleks lasti lihakeetmisvesi uuesti keema minna ja siis ammutati põdra rindkerest sinna kogunenud veri kätega keevasse lihaleende. Lisati põdra maost võetud poolseeditud toitu, visati peoga juurde nn tšuktši *porgandit* (mingi liblikõielise taime juurt) ja ka mägisibulat. Keedeti seni, kuni veri ei kleepunud enam luulusika külge. Sel

toidul oli küll imelik vere lagunemise lõhn, aga energiat andis samavõrra kui haises. Tavaliiselt ei viitsinud mehed selle toiduga jännata ja seda keetsid jarangade juures naised.

Eriti meeldis Jelole kala. Kui meestest keegi läks kalale või tegi seda Jelo ise, siis küsis ta teiste käest, mitu kala keegi sööb. Nii palju siis ka püüti. Kui viskasid tinatükiga õngekonksu vette ja liigutasid konksu aeglaselt üles-alla, siis natukese aja pärast oli sul forell või vikerforell käes. Esimeselt kalalt võeti silm välja ja pandi kalakonksu otsa. Edasi ei olnud püügiga üldse probleeme. Nii kui konksu vette viskasid, nii oli kala kohe otsas.

Kaladel lõigati kõht lõhki, eraldati sisikond ja kala pandi kahe toki otsas lõkke äärde seisma. Kui kalal silm peas valgeks läks, siis oli see külg valmis ja kalal keerati teine külg. Kui ka teine silm valge, siis oligi kala küps. Seda mõistet «küps» tuli arvestada tšuktši mõiste järgi, sest tegelikult oli kalaliha selgroo ümbruses toores ja verine.

Kala sisikonnast tõmmati näppudega suurem sodi välja, aeti kepi otsa ja küpsetati süte kohal. Seda toitu kutsuti tšuktši šašlõkiks.

Kui oli rohkem aega või keegi viitsis jännata, siis püüti palju kalu. Kaladel võeti sisikond välja. Nad lõigati tükkideks ja pandi katlasse. Kui kala oli valmis, võeti ta pajast välja ja viisati koertele. Patta leeme sisse pandi uus laar kalu. Ka see läks pärast valmimist koertele. Alles kolmas või neljas laar kalu koos leemega jäi karjustele söömiseks. See kalaleem oli tõesti väga maitsev. Eriti kui seda valmistasid tšuktši tüdrukud puumajadest külas, kus oli saada-val sool ja maitseained.

Kord oli Jelo jõe ääres käega väikseid forelle püüdnud ja kilekotti vette ujuma lasknud. Poole tunni jooksul oli tal kotikeses ligi paarkümmend umbes 10 sentimeetri pikkust forellimaimu. Ejjeli tuli jõe äärde Jelo tegevust jälgima ja küsis, mida ta nende kaladega teeb.

«Ei midagi,» vastas talle Jelo, «lasen vette tagasi. Kasvavad hiljem suureks.»

«Anna nad mulle.»

«Kui tahad, siis võta.»

Ejjeli võttis koti forellimaimudega ja hakkas sealt forelle välja õngitsema. Ta võttis kala sabast kinni, ajas pea kuklasse ja kukutas kalakese endale kurku. Nii sõi ta kõik kinnipüütud kalad elusalt ilma puhastamata ära.

«Kui ketlja on sulle saagi usaldanud, siis ei tohi seda ära põlata,» oli mees pärast viimase kala allaneelamist lisanud, «muidu sulle teinekord ei antagi.»

Jelo vaatas Ejjeli tegevust pealt, aga ei vastanud midagi, aga üldiselt ta teist korda enam forellimaimu kätega püüdma ei hakanud. Mine tea, võib-olla peab ta ise nad alla neelama.

Jelo oli siin paljusid asju näinud, millest kodus ei oleks osanud isegi mõelda.

Näiteks põhjapõdralehma lüpsmine. Selleks püüti *tšaadiga* («lasso» tšuktši keeles) sobiv põdralehm. Karjused väänasid looma sarvedest kinni hoides selili. Üks meestest hoidis kinni pead ja esijalgu. Teine karjus hoidis põdralehma ühte tagajalga maas ja teist üleval. Kolmas mees lasi ennast kápuli põhjapõdralehma nisade juurde ja hakkas sealt piima imema. Vahepeal toksis ta rusikaga udarat. Viimane tegevus pidi põdralehmale vasika ninaga toksimist meenutama ja siis pidi piim paremini nisadest välja tulema.

Kui üks meestest oli oma isu piimast täis joonud või õigemini imenud, siis mehed vahetusid ja teine hakkas piima imema. Kui põhjapõdralehmal piim lõppes, siis püüti järgmine loom kinni.

Ka Jelo oli põdrapiima imenud. Piim oli paks ja magusavõitu. Tšuktšid ütlesid ise, et põhjapõdrapiim pidi kaamelipiima järel rasvasuselt järgmine olema.

Kui piimast kõigil isu täis, siis hakati piimaga põhjapõdrapõit täitma. Selleks imeti suu piima täis ja tühjendati põdrapõide. Hiljem põies olev piim hapnes. Siis hapupiima kuumutati, nõrutati riidenartsus ja sellest massist saadi seismisel juustutaolist massi, mida siis vahelduseks liha kõrvale tarvitati. See ei olnud just kõige maitsvam toit, aga ka mitte kõige hullem. Juustu maitset vähendas teadmine, et piim oli teiste inimeste suust läbi käinud.

Kui veel tšuktšide toitumistavadest rääkida, siis väga maitsev liha oli lumelambal. Lumelammal on Tšuktšimaa mägedes elav looduskaitsealune loom. Neid pidavat küllaltki vähe alles olema.

Küsimusele, kuidas neid võib taolisel juhul küttida, vastasid tšuktšid, et nad on ise ka väljasureva rahvakilluna pandud punasesse raamatusse ja seega võivad nad toiduks tarvitada kõike, mida soovivad. Pealegi pidid põhilist kahju loomadele tegema hoopis vene sõjaväelased, kes helikopteritel jälitavad loomi, neid automaatidest tulistades ning niimoodi vahel tervet karja lumelambaid tappes. Tihti võetavat kaasa ainult lumelammaste sarved jahitrofeedeks, jättes liha lumele vedelema.

Tšuktšid võtavad korraga saagiks ainult ühe looma ja söövad selle siis ka täielikult ära. Lumelammaste sarved on neile aga materjaliks majapidamisriistade valmistamisel.

Kui suve algul põhjapõdradel peaaegu üldse puudus rasv, siis lumelammastel oli rasva naha all ligi kaks sentimeetrit.

Jelo ja Ejgeli käisid mitmeid kordi lumelamba jahil. Kui lumelammal sind jahi ajal märkas, siis ei tohtinud varjuda. Kui sa sellisel juhul varjusid, siis lumelambakari põgenes ja sa olid saagist ilma. Muidu lasid nad sul läheneda püssilaske kaugusele. Põhiliselt oli jahi ajal õnn alati Ejgeli poolel, aga ka Jelol oli õnnestunud üks suurte sarvedega lumelammast kätte saada.

Vintpüssi kuul oli tabanud looma täpselt selgroogu. Ümber kuuli tabamiskoha oli kogunenud tumedaks tõmbunud suur vereklomp.

Kui eesti jahimehed lõikavad lihakeha puhastamisel verise koha liha küljest ära ja annavad koertele, siis tšuktšid käituvad hoopis vastupidi. Kõige verisem lihatükk antakse kõige tähtsamale külalisele. Samuti antakse külalisele vähemalt üks toores lumelamba silm. Kuna Jelo oli lasknud looma, siis oli temal au ära süüa selgrootükk koos paksu vereklombiga ja samuti olla ühe toore silma omanik.

Teine silm, koos tükikestega maksast, neerust ja ajast rändasid ohvrianniks ketljale.

Siseorganid maks ja neerud olid üldse tšuktšide juures väga tähtsad. Ketljad pidid armastama eriti maksa. Selle tõttu kasutati ühe komponendina ohverdamistel alati maksa.

Üks tähtis nõue tšuktšidel on söömise juures puhtuse säilitamine.

Tšuktšide arvamus järgi toob toiduriismete järelejätmine ja põõsa alla laiali loopimine õnnetust ja nälga. Eriti hull on olukord, kui sa viskad põõsa alla poolnäritud põhjapõdra sääre-

ja reiekonte. See toob kaasa põhjapõtradele rängad katsumused - igasugused loomade haigused ja koleda jalahaiguse *kapõtkka*.

Meil on, näiteks taarausuliste, ütleme Vigala Sassi juures, vastupidine komme. Kui inimesed istuvad lõkke ääres, siis toiduriismed: kondid, kalanahad, luud jne - kõik, mis loomadel süüa kõlbab, visatakse põõsaste ja metsa alla, kust neid toidujäätmeid leiavad koerad, metsavaimud ja metsloomad.

Tšuktšid koristavad kõik riismed hoolikalt kokku ja need visatakse lõkkesse. Nagu ma eespool kirjutasin, purustatakse isegi kõik reie ja sääreluud, ning kondiüdi süüakse toorelt ära. Läbikeedetud luud rändavad lõkkesse.

Nüüd lebas Jelo lõkke ääres ja mõtles möödunud päeva sündmustele.

Hea, et ta Utteliga külas kohtunud oli. Kui ta ei oleks sellelt vanalt jahimehelt kuulnud karude kommetest, oleks võinud juhtuda, et teda ei olekski enam. Miks Ejgeli käskis tal ära tulla, kui ta teadis, et karudele ei tohi selga pöörata. Kas temast oleks siis saanud järjekordne ohver ketljale.

Talle meenus, kuidas nad olid Tšukotkale saabunud.

Saabumine

Oli jaanuarikuu. Polaaröö oli lõppenud. Siiski oli päev lühike ja väljas läks valgeks ainult paariks tunniks.

Lennukilt maha tulles, võtsid neid vastu terve küla elanikud ja kohutav külm - väljas oli 56 kraadi külma ja tuul oli puhanguti 35 meetrit sekundis. Selline ilm oli olnud juba kolm päeva tagasi Tšaibuhhas, kus lennuk tegi vahemaandumise. Seal olid inimeste näod kaetud näomas-kiga.

Siin istusid inimesed katmata nägudega võsa ääres. Istumine ei ole vist päris õige öelda. Nad kükitasid täistaldadele toetudes ja tundus, et neid oli väga palju. Paistis, et terve küla on lennukile vastu tulnud. Kõikidel olid seljas põdranahksed riided ja jalas torbased.

Mehed kandsid kufljankat, mida kaunistas karusnahkne krae. Mõnel olid kufljanka (üle pea selga aetav kapuutsiga riietuse) karvad sissepoole pööratud, mõnel väljapoole. Ka kapuutsi ääred olid karusnahaga kaunistatud. Selle peal oli kirjust sitsist või muust kergest materjalist samuti üle pea aetav riietuse, mida kutsuti *kamleikaks*. Kamleika ääre alt paistis alati välja põdranahkse kufljanka karvane serv. Kui kufljanka nahk oli karvadega väljapoole pööratud, siis kamleikat ei kasutatud. Jalas olid sissepoole karvaga nahkpüksid ja nende otsa olid tõmmatud torbased (põhjarahvastel kasutatav kõrge säärega jalanõu).

Torbased olid tehtud põhjapõdra jalanahast nn *kamusest*, mille karv jäeti väljapoole. Väga paljudel olid torbased kaunistatud mitmesuguste mustritega ja pärlitega. Küllaltki vähe oli hülgenahkseid veekindlaid torbaseid. Torbastel olid all ja «üleväl» sidumiskoovid. Ilma koorideta torbaseid kutsuti *laparkadeks*. Mõlemat tüüpi jalatsitel olid sees nahast sokid. Need olid tehtud talvisest põdranahast, mille karvad olid lühemaks lõigatud ja karvadega sissepoole õmmeldud.

Riided on väga tihti kaunistatud nõopide, pärlite, naharibade ja narmastega. Peas olid paljudel mütsid. Mütsidel oli tavaliselt kaks koerakõrva meenutavat nurka, mille küljes rippusid pärlid või nahanarmad. Need narmad moodustasid tihti *kipuri*. Huvitav oli näha, et väga paljud mehed kandsid kõrvarõngaid kõrvas. Sel ajal (1971) ei olnud Eestis näha ühtegi kohalikku meest kõrvarõngastega.

Naiste riietus oli peaaegu samasugune. Kufljanka oli natukene pikem, ulatus põlvini ja oli eest natukene rohkem lahtikäiv.

Soojemate ilmade ajal tõmbasid naised oma parema käe kufljankast välja ja parem käis rippus neil selja taga nagu mingi toru või saba. Jutuajamise ajal kükitasid nad nende käiste peal. Kui kevade poole päike juba paistma hakkas, siis oli vahel terve külatänav palistatud kükitavate naistega, kes omavahel vestlesid.

Lasteriituseks oli põdranahast kombinesoon, mille iseärasuseks oli tagumiku peal asuv auk, mis oli kaetud klapiga. Selle kaudu oli võimalik vahetada mähkmete asemel kasutatavat sammalt. Selline klapp oli väga mugav, kuna jäi ära lapse riidest lahtivõtmine. Turbasammal on väga suure niiskuse-imavusega ja peale selle desinfitseeriva toimega. Turbasammalt kasutati muide mõlema maailmasõja ajal Venemaa hospitalides sidemete asendajana marlisidemete ja vati puudusel.

Vanematel naistel olid näod tätoveeritud.

Mõnel naisel oli näo peal kaks lühikest tätoveeringukriipsu nina kohal. Teistel naistel ulatusid need kriipsud poole ninani ja kummalgi põsel olid tätoveeringukriipsud poole põseni. Kolmandatel ulatusid kriipsud ninaotsani. Põskedel olevad kriipsud olid tätoveeritud lõuani. Lõug ise oli kaetud tihedate tätoveeringutäppidega, tekitades mulje, et sulle vaatab otsa habetunud lõuaga vana naine.

Kõikidel inimestel olid vööl pikad noad, ilma varreta luulusikad ja mitmesugused kotikesed. Nad vaatasid väga tõsiste nägudega teraselt saabujatele otsa ja rääkisid midagi omas keeles.

Niinat, tüdrukut, kes poisse Tšuktsimaale kutsus, ei olnud nende hulgas, kuigi ta oli lubanud poistele vastu tulla.

Kui lennuk ära lendas, siis ronis osa rahvast veoautole ja teised hakkasid küla poole vantsima. Noormehed tõstsid seljakotid selga ja hakkasid ka küla poole astuma.

Tee viis läbi lepavõsa. Külani oli oma paar kilomeetrit maad. Külma tungis läbi riiete ja poisid tundsid ennast justkui alasti olevat. Ühekordsed villased kindad ei aidanud, sest külma tungis läbi kinnaste käteni, mida poisid hoidsid näo ees, et külm nina ära ei võtaks.

Enne küla ilmus ka Niina nähtavale. Ta naeratas ja hakkas vabandama, et koolis oli palju tegemist ja ta oli selle tõttu sunnitud hilinema.

Niina elas küla serval väikeses puumajas. Koos temaga elas veel üks tšuktsi neiu nimega Liidia Panteval, kes oli ka samas koolis õpetaja.

Maja oli väga väike, suurusega 4 x 5 meetrit. Majal oli kaks väikest akent. Üks aken köögis ja teine toas.

Ühe kolmandiku majast võttis enda alla eeskoda, mis oli ühtlasi ka puukuuriks. Seal olid küttepuud, mida maaõpetajatele nõukogude ajal anti tasuta. Sinna olid üles partele või lattide külge riputatud loomanahad, lõksud ja püünised. Seinä ääres olid mõned kastid, kus hoiti külmutatud liha. Majja sisenedes jäi paremat kätt pliit, mille uksest juurest viis kardinaga kaetud ukseava kõrvaltappa.

Seal olid kaks metalljalgadega reformpõhjaga voodid. Ühe voodi kõrval seisis metallvarbade reformpõhjaga lapsevoodi, akna all laud, laua kõrval seinal oli raamaturiul raamatutega. Laua all kaks taburetti.

Ka köögiakna juures nurgas oli laud kahe taburetiga. Laua kohal oli väikene riiul toiduainetete karpide ja nõude jaoks. Rohkem mööblit toas ei olnud ja ega sinna rohkem eriti ei oleks mahtunudki.

Riided riputati uksest vasakul asuvasse riidenagisse.

Köögi seinä ääres asus käsipumbaga kaev, kust saadi joogivett. Selline kaev oli ainult moodsamates majades. Pumbaga kaev asus toas seetõttu, et suurte külmadega oleks ta muidu kinni külmanud. Enamik külaelanikke tõi vett küla keskel asuvast kaevust või alt jõel asuvast jääaugust. Suurte külmade ajal, kui auk jõejääs kiiresti kinni külmus, võeti jää pealt puhtamat lund.

Tüdrukutele andis kolhoos sellise maja kasutada sellepärast, et nad olid lõpetanud Leningradi Põhjarahvaste Instituudi ja seda väga hästi - medaliga.

Kaevu kõrval oli väike hõveldamata laudadest pink või järi, mille peal seisis kaks pange veega ja pesukauss. Pingi all oli solgipang. Kausi kohale seinä külge oli kinnitatud tilaga veenõu.

Neidudel oli keedetud kartuleid ja jänesepraad oli ka just valmis saanud.

Poisid otsisid seljakotist välja eesti lihakonservid, suitsuvorsti, juustu, pudeli «Viru valget» ja neidudele kingitused.

Söödi, joodi terviseks ja aeti niisama juttu. Esimesest pitsist kallas Niina osa üle vasaku õla põrandale. Nii nagu ta ise ütles «kadunukeste hingedele». Aeg-ajalt käis Niina kõrvaltoas oma lapsega tegelemas. Aeg möödus lennates.

Küsisin tüdrukute käest, miks osal naistest nagu tätoveeritud ja kas need kriipsud on näo peale joonistatud.

«Need on päriselt naha sisse tätoveeritud nagu vene meremeestel käte peal. Tehtud on nad aga selleks, et inimestel parem oleks,» vastas Niina.

Muid seletusi me asja kohta esialgu ei saanud.

Korruga, juba õhtu eel, koputati uksele ja sisse astus üks tšuktši vanamees. Ta kükitas laua kõrvale. Vene keelt oskas ta ainult niipalju, et ütelda tere, proosit ja sõbrad. Võib-olla ütles see mees omast arust veel midagi vene keeles, aga meile jäi asi arusaamatuks.

Niina kallas talle pool teeklaasi viina, mille mees ühe sõõmuga ära jõi, ja natukese aja pärast lahkus.

Pärast teda hakkas pidevalt inimesi käima. Osa rääkis vene keelt, osa väga halvasti, osa ei osanud vene keelt üldse. Niina käis vahepeal kuskil ära ja tuli tagasi koti viina ja šampusega. Inimesi käis ja käis. Nende hulgas oli ka kolhoosi partorg, kes tõi ise kaasa pudeli viina.

Üldiselt ei jäänud keegi kauaks, aga peaaegu terve küla marssis Niina poolt läbi.

Kui saabus öö, pugesime vabatahtlikult Eerikuga ühte voodisse magama. Meid olid need metsikud tätoveeritud näod, kurjad pilgud ja nugadega ringikäivad naised natukene araks teinud.

Eerik ütles: «Siin ei julge küll neidudega midagi peale hakata. Pead kohe abielluma või antakse nuga.»

Hommikul ärkasin esimesena. Läksin õue «vett laskma».

Nii kui välisukse avasin, kukkus tuppa jäätunud vintpüss. Oli teine vana «vene kolmeliiniline» (1896. a mudel), aga tundus teine päris korras olema.

Tulin tuppa ja ütlesin: «Tüdrukud, vaadake mis mina leidsin. Keegi oli õhtul oma vintpüssi ukse taha unustanud.»

Kuigi tuba oli hämar, oli näha, kuidas neiud näost kaameks muutusid.

Niina ütles siis väriseva häälega: «Poisid, te peate esimese lennukiga tagasi koju sõitma. See on surma märk. Teid on välja valitud. Parem on kohe ära sõita.»

Mina küsisin: «Mis surmamärk? Milleks välja valitud? Teil on siin nõukogude võim.»

Niina vastas: «Mis nõukogude võim? Lähema miilitsajaoskonnani on 300 km lennukisõitu. Meil maksavad siin šamaaniseadused. Külanookogu esimees ja kolhoosi esimees teavad seda, aga nad kardavad ise ka šamaani.»

«Kuidas on võimalik meid ära tappa? Me oleme kõikidest kohalikest peajagu pikemad ja ka tugevamad. Kes meie vastu saab?»

«Ega nad peagi niisama tapma. Võetakse püss ja lastakse nurga tagant maha, või vaatab šamaan sinu sõbrale otsa ja hüpnotiseerib tema ära. Pärast sõber tapab sinu ära, ise ka ei mäleta, et ta seda tegi.»

«Teie ei usu ei jumalat ega kuradit. Kellele need ohvrid tuuakse?»

«Meil on paha vaim ketlja ja tema lepitamiseks tuuakse vahel ohvreid. Tavaliselt on ohvriandideks loomad.»

«Ja tehakse seda sageli?»

«Kuidas vajadust on, aga tavaliselt mitte tihedamini kui kord kvartalis. Kui on mingi eriolukord, siis tuuakse ka meelitusohvreid.»

«Mis need meelitusohvrid on?»

«Kui keegi on haige, sureb või kui midagi otsustavat ees on.»

«Millal siis see viimane kord oli?»

«Enne uue aasta algust.»

«Siis on meil ju paar kuud aega ja enne kvartali lõppu ei ole meil põhjust kuhugi sõita.»

Selle peale raputas Niina pead ja ütles: «See ei ole naljategemine. Neljapäeval tuleb lennuk ja sõitke koju enne kui hilja.»

Panteval kuulas meie juttu pealt ja lisas: «Näe Niina mees tappis ennast ära. Niina ja ta mees jalutasid võsa all ja naersid väga kõvasti. Oma õnnetuseks nad ei märganud šamaani. Šamaan tuli põõsa tagant välja. Ta arvas vist, et teda naerdakse. Šamaan tuli nende vastu ja ütles, et naerge, naerge, varsti nutate, nii et aitab. Kuu aega hiljem lasigi mees ennast maha. See oli šamaani kättemaks.»

Pärast seda tahtis šamaan ka Niinat ära tappa.»

«Kuidas see tapmiskatse siis oli?»

«Noh, Niina mehe laip pandi kirstuga külaklubisse. Matuste puhul kirjutas kolhoosiesimees viinaloa. Peelised tulid Niina poole. Võeti viina. Sugulased olid peiedeks tapnud põhjapõdra ja liha Niina juurde toonud. Pärast olid inimesed jäänud põrandale magama.

Öösel oli Niina tõusnud voodist üles, astunud uksest välja ja läinud paljajalu läbi lume kolhoosiklubi poole. Seljas oli tal ainult öösärk.

Kuidas ta sai üle astuda nendest paljudest inimestest, kes põrandal üksteise kõrval lamasid, seda ei osanud keegi arvata.

Juhuslikult oli sellel öösel saabunud koerarakendil külla üks peiedele hiljaks jäänud jahimees. Ta oli elektrikposti otsast särava lambi valguses näinud, kuidas Niina oli tulnud mööda teed klubi poole, üks käsi ees. Mehele oli tundunud, et nagu keegi sikutaks tüdrukut käest klubi poole, kuigi mitte kedagi näha ei olnud.

Mees oli koerarakendi kinni pidanud ja püüdnud Niinaga rääkida, aga see ei olnud talle isegi vastanud.

Jahimees oli siis nartalt tõusnud, läinud naise juurde ja temast kinni haaranud. Niina oli talle vastu puigelnud, ise püüanud silmi kaugusesse vahtinud. Alles raputamise peale oli õpetaja üles ärganud.

Ta oli naise toimetanud majja tagasi. Niina mähiti nahkadesse. Talle keedeti kuuma teed ja anti viina. Õnneks midagi hullemat ei juhtunud.

Niina ise rääkis, et öösel oli tema mees tulnud tema juurde. Võtnud tal käest kinni ja tiri- nud endaga kaasa klubi suunas. Ta oli küll vastu punninud, aga ei suutnud midagi teha. Jalad olid teda nagu iseenesest kandnud klubi suunas.

Teised peiedele kogunenud inimesed rääkisid, et olid näinud sel õhtul šamaaniga küla siinsete majade piirkonnas luusimas.

Nii, et olge teie ka šamaaniga ettevaatlikud. Ta võib teha, mis tahab.»

Ma ei osanud sellest asjast enam midagi arvata. Oli pühapäev ja kuna väljas oli külm ning meil riided kehavõitu, siis sellel päeval me õieti väljas ei käinud.

Niina ja Panteval läksid küla peale oma asju ajama.

Veel üht kui teist šamaanidest

Hiljem kuulsin, et nõukogude võimul oli tšuktši šamaanidega tõesti olnud suuri probleeme.

Nõukogude võim kehtestati Tšukotka rannikualadel 1923. aastal. 1929. aasta juulis moodustati Anadõri ja Tšukotka parteibürood. Tšuktši I Nõukogude Kongress toimus alles 22.-28. aprillini 1932. aastal.

Kongressile saabus 40 hääleõiguslikku delegaati ja 6 nõuandva häälega delegaati. Nad esindasid 158 kommunisti, kellest 80 olid põhirahvuste esindajad. Nii väikene toetajaskond oli kommunistidel 737 700 km² suurusel maa-alal pärast 9 aastat Nõukogude võimu.

I Tšuktši Nõukogude Kongressil moodustati organisatsiooniliselt Tšuktši Rahvusringkond ja valiti Rahvusringkonna Täitevkomitee.

Esimeheks valiti aktiivselt Nõukogude võimu kehtestamisele kaasaaidanud tšuktšitar Teg- rönkei, kes oli ka I Kamtšatka Rahvusringkonna Nõukogude Kongressi saadikuks. Tema oli üks vähestest, kes oskas sel ajal peale emakeele ka vene keelt.

Täitevkomitee koosseisu kuulusid tšuktšid Kuna-Kirik, Tök-Kai, Tam-Tam, Omrötagin, Ilmotš, Matlju (eskimo), Kerkinkau, Turölkut, Tegrönkei (naine), Attuvje, Kergötval, Lelemei.

Tšuktš Timofei Jolkov pidas kõne, milles ütles: «Kohalike nõukogude halb töö on põhjustatud kulakute ja šamaanide poolt.» Jolkov tõi näiteid sellest, et Tšauna ja Vankarema šamaanid ei lase kohalikel nõukogudel läbi viia loendust, et teada saada kütitud mere- ja karusloomade hulka. Nad kinnitavad inimestele, et kui tšuktšid ei takista kolhooside, kooperatiivide, koolide, karusloomade jahtimise ja karusnahkade kogumise kampaaniate läbiviimist, siis loomad kaovad. Jolkov kinnitas, et komnoored tugevdavad šamaanide vastast võitlust.

Kui me vaatame eespool loetletud tšuktšide nimesid, siis mitte kellegi juures ei ole ära toodud ees- ja isanimesid, sest tšuktšidel sel ajal neid ei olnudki. Seega pidi Timofei Jolkov olema tegelikult venelane või poolenisti venelane.

Mis puutub šamaanide ennustustesse, siis oskasid nad kuidagi siiski ära tunnetada tekki- vat olukorda, sest 1971. aastal jahimeeste juttudest jäi igal pool kõlama mõte, et loomi on väga väheseks jäänud.

Vaatamata jõupingutustele läks sisealade allutamine väga vaevaliselt.

Näiteks kirjutab ajaleht «Bezbožnik» 21. novembril 1938. aastal, et «oma kõhurääkimiste ja ettekuulutustega on šamaanid halvanud haiglate, koolide ja külanõukogude tegevuse. Sešani külas 1937. aastal šamaan otseses mõttes pidas jahti tšuktšist kooliõpetajale Anossovile ja külanõukogu esimehele Komole. Kõik see näitab, kui tähtis on võidelda šamanismiga. Siin- juures tuleb mainida, et šamanismivastane töö on nõrk, sest keegi ei tunne šamanismi ja sel- les rajoonis puuduvad üldse teadlikud ateistid.»

Lõplikult vallutati Tšuktšimaa alles 1949. aastal, kuigi sellega ei saa rääkida tšuktšide lõp- likust alistamisest.

1945. aastal oli sõda Jaapaniga lõppenud. Kaug-Idasse koondunud suured väeosad olid te- gevuseta ja Stalin otsustas tappa kaks kärbest ühe hoobiga. Ta andis väeosadele käsu senini tsaari ja Nõukogude võimu poolt allutamata maa-ala lõplikult Venemaa külge liita. Edasiseks oli Stalini plaan tungida Alaska kaudu Ameerikat vallutama. Seda viimast plaani õhutasid tagant sm-d Budjonnõi ja Vorošilov. Stalinit hoidis tagasi USA poolt aatomipommi kasutami- ne Jaapanis, mis hirmutas oma võimsusega tervet maailma.

Pärast 1953. aasta vesinikupommi katsetust tuli kõne alla uuesti maailma vallutamise plaan, mille täideviimise katkestas Stalini surm.

Tšuktšid ei saanud oma ülekaalukale, hästirelvastatud vaenlasele vastu. Olid ju ühel pool püssidega relvastatud loomanahkades tšuktšid ja nende vastu võitlesid automaatide, miinipil- dujate ja granaatidega varustatud mehed tankettidel ja soomusautodel.

Kes vastu hakkas, see tapeti kohapeal.

Üks tšuktši naistest Konmgönma jutustas, et ta oli venelaste sissetungi ajal 4-aastane. Ja- rangade juurde sõitsid vene sõdurid tanketil ja käskisid alla anda. Mehed olid varjunud lähed- dal asuvas ojasängis ja avasid wintšesteridest vaenlase pihta tule. Tšuktšid olid tuntud oma täpsuse poolest. Pealegi olid wintšesterid väga head püssid. Palju vaenlasi tapeti, kuid ega ülekaaluka vastase vastu ei saadud. Selle eest, et jarangades elavad põdrakarjustest mehed saabunud vene sõduritele püssidega vastu hakkasid, lasti nad hiljem maha. Koos meestega lasti maha ka kõik vanemad poisslapsed.

Laibad riputati lihakuivatamisõrte külge üles. Naised vägistati.

Konmgönma ei olnud aru saanud, et tema isa juba surnud on. Ta hoidis lihaõrre külge üles riputatud isal jalgadest kinni ja kutsus teda emale appi, kes jarangas sõdurite vägivalla tõttu karjus.

Wintšesterid kui liiga täpsed püssid korjati kokku. Nende asemele anti ustavatele karjakasvatajatele rasked vene vintpüssid nn vene «kolmeliinilised». Põhjapõdrakarjad natsionaliseeriti. Moodustati kolhoosid ja põdrakasvatusebrigaadid.

1984. aastal olin ma Tartu Metsakombinaadi poolt määratud komisjoni, kes pidi vastu võtma endisi vene sõjaväe II Balti rinde 1. löögiarmee 108. korpuse veterane. See väeosa vallutas 25. augustil 1944 Tartu linna.

Õhtuti istusime restoranides ja jõime riigi poolt külaliste vastuvõtuks eraldatud raha eest üht kui teist. Kui alkohol keelepaelad lahti päästis, siis meenutati tol ajal juhtunud sündmusi. Eestis juhtunust räägiti vähe, sest olid ju eestlased kuulajate hulgas. Veteranide seas oli polkovnik V. Ivanov. Sõja ajal oli ta veel leitnandi auastmes ja tankikomandör. Koolis oli ta saksa keelt õppinud, mida nüüd Saksamaal vaja läks. Ta meenutas, kuidas nad Saksamaal linnade vallutamisel röövivad ja vägistavad.

Üks lugu kõlas nii:

»Vallutasime ühe väikese Saksa linna. Vaatame, ühel majal silt «Bierstube».

Üks oli kinni. Kolkisime püssipäradega vastu ust. Üks paks umbes kuuekümnendaastane kiilaspäine mees avas ukse. Tormame sisse. Seal sees tühi kõrtsiruum, nii nagu Saksamaal ikka baarileti, tugevate laudade ja pinkidega.

Peremees pakub õlut. Meie nõuame viina. Tema ütleb, et viina ei ole, peate õllega leppima. Meie ütleme, et valetad - igas kõrtsis on viina. Tagaruumis vaip põrandal. Vaiba peale tühi õllemaat unustatud. Meil asi kohe selge, et seal all on kelder. Paiskasime keldriluugi pealt vaadi ja vaiba. Avasime luugi ja läksime trepist alla. Algul paistis, et tõepoolest ainult õllevaadid. Mõtlesime, et tõesti viina ei ole.

Äkki üks meestest märkas vaatidega varjatud väikest ust tagaseinas. Tahame sinna minna. Peremees segas vahele. Virutasin talle püstoliga lagipähe. Mees kukkus verise peaga maha. Pildusime vaadid kõrvale ja tormasime sisse. Seal sees terved virnad alkoholikaste, mille taga varjasid ennast kaks ilusat saksa noorikut. Meie tirisime nad kastide tagant välja, kakkusime nad paljaks, käisime kõik nendest üle. Küll siplesid ja karjusid, aga kuhu nad pääsesid.

Pärast viskasime mõned kastid viina ja konjakit tanki peale ning sõitsime edasi. Mitu päeva oli, mida juua.

Minu jutu peale, et see oli röövimine ja vägistamine, hakkas polkovnik naerma ja ütles, et Punaarmeel oli väejuhatuse poolt luba igas vallutatud Saksa linnas esimesed kolm päeva teha, mis nad iganes soovivad. Pealeselle, ütles ta oma meeste õigustamiseks: ega see meiepoolne jäänud viimaseks, sest peale meid tuli jalavägi ja neil oli tunduvalt rohkem mehi ja ega nemadki käed taskus kaunitest naistest mööda jalutanud.»

Võib arvata, et sama sõjaseadus kehtis ka Tšuktšimaal, ning seega Konmgönma jutt vastas tegelikkusele.

Kui mõnes brigaadis ei olnud ellu jäänud täiskasvanud mehi, siis toodi nendesse brigaadidesse inimesi NLKP-le ustavate rannatsuktšide hulgast, kes olid nõukogude võimu juba paarikümmend aastat teeninud. Põhiliselt olid need inimesed Anadõri linnast ja Kamtšatkalt. Tšuktši Rajooni Täitevkomitee esimeheks oli sel ajal kamtšadaal Podkorõtov.

Selline poliitika viis tihti muidugi põdrakarjade hävimisele, sest rannatsuktšidel ei olnud põhjapõdrakasvatuse kogemusi ja nad ei osanud põdrakarju õieti hooldada.

1897. aasta rahvaloenduse andmetel tegeles põdrakasvatusega 8869 tšuktši, 2841 tšuktši tegelesid mereloomade küttemisega, 18 olid kaupmehed, ning 67 -l oli muu tegevus. Seega elas Tšuktšimaal 1897. aastal kokku 11 795 inimest. Tšuktšide rahvaarv ja nende põdrakarjad kasvasid pidevalt. Selle tõttu nad allutasid endale pidevalt naabruses elavaid hõime, võttes ära nende maad, et laiendada veelgi põdrakasvatust.

1972. aasta rahvaloenduse andmetel oli tšuktše umbes 11 000 inimest (ENE, 1974).

Seega on tšuktšide rahvaarv hakanud vähenema, olles väiksem kui sajandivahetusel. Kui palju inimesi hävitati Nõukogude võimu kehtestamisel, selle kohta ametlikud andmed puuduvad.

Konmgõnmal oli nagu tätoveeritud. Ta oli sündinud 1945. aastal. Küsisin temalt, miks naiste näod on tätoveeritud. Tema vastas, et siinkandis on kõikidel naistel, kes on sündinud enne 1949. aastat, näod tätoveeritud. «Need, kellel on vähem kriipse näos, on pärit rikkamast suguvõsast. Kõige vaesematest suguvõsadest on pärit naised, kellel isegi lõua peal on tätoveering, nagu oleks neil habe ees.»

Bogoras-Tan kirjutab: «Haige inimese näole või kätele, et anda talle uut «kaitsjat», tätoveeritakse figuurid. Tätoveering tehakse tihti närvihaiguste korral. Teiste haiguste puhul tätoveeritakse isegi haigeid organeid.

Tätoveeringu abi püüavad kasutada ka mõrtsukad. Nad torgivad märgid oma õlgadele, kujutades tapetu hinge ja püüdes muuta sellega võimalikku vaenlast oma «abiliseks» või teha temast hoopis enda omand.»

Joonisel kujutab Bogoras-Tan meie laste poolt joonistatavaid ilma peata «kriipsujukusid», mis on tätoveeritud inimeste näole kulmude kohale.

Minul isiklikult ei õnnestunud Tšukotkal veedetud aja jooksul sellist tätoveeringut näha.

Bogoras-Tanil on veel mitmeid joonistusi tšuktši naiste näojoonistustest, aga ainult ühel joonisel oli sarnasust nende tätoveeringutega, mida mina nägin 1970.-1971. aastal Vaegi külas ja selle lähemas ümbruses.

Tavaliselt olid näole tätoveeritud eespool kirjeldatud kriipsud.

Õhtul saabus Niina esimesena koju. Nägu säras rõõmust ja ta lausa hõiskas: «Poisid, ma nägin šamaani. Rääkisin talle, et te ei ole tanhgid, et olete «yankid». Ühel on isegi tšuktši nimi - Jelo. Šamaan kuulas minu ära ja ütles, et las nad esialgu elavad, kui nad just «yankid» on.»

Me kostsime selle peale muidugi, et see on küll tore, kui meil esialgu elada lastakse, siis lähme homme kolhoosi esimehe käest tööd küsima.

Õhtul jõime tüdrukute toodud šampust ja ma küsisin, kas nad on ka ise šamaani juures ravil käinud.

Niina jutustas: «Kui ma laps olin, siis tekkis mul mingisugune põletik. Kael läks mõlemalt poolt paiste. Ema viis mind šamaani juurde.

Sel ajal elasime jarangades siin lähedal. Šamaaniks oli siis üks tšuktš-meesterahvas. Ta sai nõukogude võimu kehtestamisel paar aastat hiljem surma.

Mind pandi jarangas põdranahkadele pikali. Šamaan ajas emaga juttu. Nad olid eemal ja ma hästi ei kuulnud, mida nad omavahel rääkisid. Siis istus ema teiste naistega jaranga seina äärde nahkadele. Šamaan istus minu vastu teisele poole lõket. Ta põristas aeg-ajalt bubinit, siis näris midagi ja jõi teed peale.

Tema abiline pani mulle ka midagi kibedat suhu ja käskis teed peale juua. Kui šamaan oli juba tükk aega bubinil mänginud, siis hakkas ta korruga kriiskama. Ta kargas püsti ja hakkas ümber lõkke tantsima. Minul kadus teadvus nagu ära ning ma ise ei näinud midagi.

Ema jutustas pärast, et šamaan oli võtnud hingedega ühendust ja pärast seda maha kukkunud. Abiline oli tema kõrvale läinud ja kuulanud, mida šamaan räägib. Pärast, kui šamaan toibus, siis ohverdati ketliale noor põdravasikas. Mul määriti nägu ja haige kael põdravasika verega kokku. Šamaan oli jälle ümber minu tantsinud ja siis tõmmanud minul mõlemalt poolt kõrva tagant välja kaks karuküünt meenutavat kõverat kivi, mis olevat olnud minu haiguse põhjuseks. Kui ma üles ärkasin, siis oli mul kael hirmus valus, aga paar päeva hiljem olin täiesti terve.»

Ma küsisin, kas ta saab meid ka šamaanile külla viia.

«Eks me hiljem vaata,» vastas Niina.

Hommikul enne majast väljumist ütles Niina: «Jelo, ärge sellest püssiasjast kellelegi rääkige. See oli väike nali.»

Kuigi see nali ei olnud eriti naljakas, lubasin Niinale, et ei räägi kellelegi midagi juhtunust. Küsisin ka, kuidas see šamaan välja näeb.

«Noh, tema tunned kohe ära. Tal on peas loomade peanahkadest tehtud müts. Jänesekõrvade otsas ripuvad kuljused. Jalas on tal koeraküünistega kaunistatud hõbedased torbased. Kõndides jäävad suured koerajäljed lumele.

Mitte keegi teine ei oska nahka nii parkida. Kui talle otsa vaatad, siis tal silmad löövad välku. Kui teda näed, siis ära talle jää kauaks otsa vaatama, muidu satud tema mõju alla.»

Hiljem kohtasin külaservas šamaani ja ta nägi välja täpselt nii, nagu kirjeldatud. Lisaks niipalju, et kuna ta oli naisterahvas, siis oli temalgi nägu tätoveeritud. Talle otsa vaadates tekkis mul tunne, nagu oleksin saanud elektrilöögi. Mul oli mulje nagu oleks minu ja šamaani silmade vahel tekkinud elektrilahendus. Sellepärast tüdrukud ütlesid, et šamaanil lööb silmist välku. Ma ei suutnud, või õigemini ei tahtnud talle pikalt otsa vahtida, sest tüdrukute jutt oli tekitanud isegi minus natuke kõhedust või isegi hirmu.

Elas šamaan küla kõige kaugemas servas põdranahkadest jarangas. Rohkem jarangasid selles külas ei olnud. Teised inimesed elasid palkidest ehitatud majades.

Kuna šamaani jõudu pidi elektrivool vähendama, siis ta olevat keeldunud puumajja kolimast ja elektrit oma elamus kasutamast.

Aeg-ajalt oli sealt, küla servast, tema jarangast kuulda bubini mängimist, kui šamaan tegeles inimeste ravimise või muude riitustega.

Ühel õhtul olime õues ja vaatasime virmaliste sähvimist. Kuuldes kauget bubini kõla, palusime me tüdrukuid viia meid šamaanile külla. Tüdrukud nõustusid.

Kergitades jaranga sisenemisava katvat nahka, nägime lõkkevalguses põrandal lebavat inimest. Teisel pool lõket hüples bubinit mängiv šamaan üles-alla. Ta oli ekstaasis ja ei märganud meie tulekut. Aeg-ajalt sooritas ta õhus ligi meetri kõrgusi hüppeid, samal ajal põhjapõdravasika sääreluuga trummi tagudes. Lõkke ees lamas keegi liikumatult. Tagaseina ääres olid mingid inimesed istet võtnud.

Kui Niina küsis, kas me võime lõkke äärde istuda, katkestas šamaan oma tegevuse ja meid tabas hirmuäratav kriiskav tšuktšikeelne sõimuline. See pidi olema midagi hirmsat, sest tüdrukud kangestusid ja põgenesid meid käistest kaasa kiskudes.

Mis neile öeldi, see jäi meile saladuseks, sest meie hilisematele palvetele viia meid šamaaniga vestlema vastati alati keeldumisega. Samuti ei rääkinud keegi, mida šamaan oli ütelnud.

Hiljem, tagasi Eestis olles lugesin Bogoras-Tani, kes kirjutab: «Tšuktši šamaanid on erakordselt ettevaatlikud oma tegevuse näitamises muulastele. Eriti on nad kartlikud oma tegevuse algusperioodil. Kuid isegi väga suurte võimetega šamaanid keelduvad muulastele näitama oma kunsti. Nad teevad seda ainult pärast korduvaid ja tungivaid palveid, kuid isegi siis nad ei näita kõiki oma võimeid ja võimu.

Nad kardavad mujalt tulnuid, keda nad ei tunne. Nad kardavad tulnukate bubineid ja nende kaitsevaime, mis võivad olla peidetud tulnukate kottides, samuti võõraid «hingi» ja «vaime», mis tiirlevad ja lendlevad tulnukate ümber. Vähimigi vahelesegamine tulnukate poolt või isegi kahtlus, et nad tahavad seda teha, lõpetab šamaani seansi.»

Tšuktši karjustelt kuulsin hiljem, et nagu meil on au sees lapi ja soome targad, nii on ka tšuktšide juures au sees võõrad šamaanid. Nii pidid näiteks Ameerika tšuktšidest ja eskimotest šamaanid olema tugevamad kui siinsed tšuktši enda omad. Üks põhjus selleks pidavat olema see, et nõukogude võimu tulekul tapeti parimad šamaanid, sest neid ei olnud enam kusa-gile sunnitööle saata. Elasid nad niikuinii Kaug-Põhjas ja rängem kliima oli ainult poolustel.

Meestest šamaanide võimed pidid olema tugevamad kui naistest šamaanide omad. Paljud naisšamaanid pidavat kaotama enamiku oma võimetest lapse sünnitamisel.

Mis puutub šamaanidesse, siis olevat Tšukotka tänu šamaanide tegevusele jäänud tsaari-ajal vabaks ja sõltumatuks, ning seal valitsesid oma riigi seadused ja tavad.

Tšuktšidel olevat olnud väga häid šamaane, kes olid osanud esile manada vastavalt vajadusele udu ja lumetorme, aga need olid elanud enne nõukogude võimu.

Nüüd pidid mõned abivajajad külastama aeg-ajalt sugulasi Alaskal ja nende abil pääsema sealsete šamaanide jutule. Seda on raske teha pika maa ja vene piirivalvurite tõttu, aga äärmise vajaduse korral pidid nad üle piiri ära käima. On karjuseid, kes täpselt teavad, kus asuvad piirivalvurite kontrollpunktid, ja pealegi ei pidavat radaritel koerarakendit lumetuisu ajal näha olema. Tagasi tulles tuuakse kaasa kodusolijatele «kuiva seaduse» tõttu hinnas olevat alkoholi.

Viimast väidet kinnitas ka endine piirivalvur Vasja Startsev, kes rääkis, et vahel oli neil õnnestunud tabada Ameerikast tagasi saabuvaid koerarakendeil tšuktše, kelle nartadele olid peidetud alkoholipudelid. Sinna minnes neid ei viitsitud jälitada, sest neilt ei olnud siis midagi võtta. Aga kui oli märgatud kusagil narta jälgi, siis passiti seal ümbruses eriti teraselt, et tagasitulevat meest tabada.

Tšuktše oli kättesaamisel paar päeva piirivalvekordonis hoitud, et välja uurida, kes nad on. Tavaliselt neid tunti. Siis lasti nad lahti, alkohol muidugi konfiskeeriti ja joodi ise ära.

Kevadel, kui me olime madrused laeval, mis vedas palke Anadõri lähedast tundrast Vaegi, sõitsime mööda kohast, mida kutsuti Mammutikaljudeks.

Laeva kapteniks oli Anadõrist pärit tšuktš Innokenti. Ta ütles, et nende kaljude alt leiti mammuti võhad.

Edasi rääkis ta: »Kui ma väike olin, siis jutustas vanaisa, et tema vanaisa eluajal tabas rannikutšuktše hirmus näljahäda. Kõik kalad, hülged, morsad olid kuhugi kadunud. Merele läinud mehi ründasid näljased jääkarud, tappes mehi ja uputades paljusid koos baidaridega (rannatšuktšide paat). Vanakesed ohverdasid ennast, kägistades ise ennast nahknööridega. Laibad jagati omaste vahel ja söödi ära.

Šamaanid viisid läbi riitusi, aga midagi ei aidanud.

Lõpuks pärast ühte seanssi, saabus šamaan tagasi esivanemate juurest teisest ilmast. Esivanemad olid talle andnud käsu minna tundras ühe sopka juurde, kus pidi neid ootama karvane loom, kes aitab neil üle elada selle raske aja.

Šamaan viis läbi ohverdusriituse ja mindi eespool nimetatud sopka juurde. Seal oli olnud sopka, mis nagu kõik ümbritsev oli lumega kaetud. Sopka üks külg oli alla varisenud, aga muud ei olnud näha midagi.

Šamaan põristas bubinit ja pöördus oma «abiliste» poole. Siis käskis ta uuesti otsida, üteldes, et siin peab midagi olema.

Otsiti ja korruga leidis üks tšuktšidest maa seest ühe kihvaotsa, mis ulatus umbes kümme sentimeetrit maa seest välja. Kuna kihv oli sama valge kui lumi, siis teda algul ei märgatud.

Ta teatas oma leiust šamaanile, kes kohe alustas spetsiaalset riitust. Selle tulemusel kasvas kihvadele liha külge ja tšuktšid kaevasid igikeltsast välja terve mammutikere. Oli olnud hästi suur karvane loom. Liha oli külmunud, aga muidu värsked ja mahlane.

Kaks küla sõid seda liha terve talve.

Siis saabus kevad. Kalad pöördusid tagasi rannikuäärsesse merre. Nende järel tulid hülged ja külaelanikud olid päästetud.

Tšuktšide rahvapärinus ütleb, et kui te leiate mammutivõhad, mis maa seest välja vaatavad, siis peate neil otsakesed maha lõikama ja koheselt šamaani kutsuma. Šamaan kutsub appi esivanemate hinged ja siis kasvab kihvadele liha külge. Kui võhaotsi ära ei lõigata ja riitust läbi ei viida, siis võhad jäävad lihtsalt paljaks ja hea kui sa nendega koos maa seest mammuti koljuluugi leiad.»

[Läheb edasi...](#)